

KSIĄŻKI PATRYSTYCZNE WYDRUKOWANE W OFICYNACH POLSKICH DO POŁOWY XVI W.

W okresie średniowiecza, poza św. Augustynem, stosunkowo mało zajmowano się systematycznym studium myśli teologicznej Ojców Kościoła i pisarzy starochrześcijańskich, zadowolając się raczej wyciągami z ich dzieł /tzw. catenae/. Sytuacja ta zmieniła się na przełomie XV i XVI w., a zwłaszcza w wieku XVI. Epoka renesansu i wpływ humanizmu, jako kierunku ideologicznego nawiązującego do starożytności oraz reformacja i kontrreformacja sprzyjały badaniom nad Ojcami Kościoła i pisarzami starochrześcijańskimi. Podczas sporów reformacyjnych korzystano szeroko z ich myśli, odwołując się niejednokrotnie do nich zarówno w celu wyjaśnienia pewnych kwestii teologiczno-filozoficznych, jak i w celach polemicznych. Często też, choć nie zawsze, zainteresowanie to było umotywowane nowymi prądami w teologii.

Jednym z pierwszych dzieł wielkich Doktorów Kościoła, wyłożonym prawdopodobnie w Polsce, były "Sermones" papieża Leona I /+ 460/¹, wydrukowane przez anonimowego typografa między 1477 a 1478 rokiem. Dzieło to już w średniowieczu cieszyło się wielką popularnością: ustawicznie je przepisywano, a w XV w. doczekało się aż 8 wydań drukiem². Wspomniana publikacja anonimowego drukarza różni się zasadniczo od wydań zachodnich, zawierających - oprócz dedykacji wydawcy biskupa Alerii Jana Andrzeja de Bussi,

1 Por. Katalog nr 4. /przy końcu artykułu/.

2 A. Lewicka-Kamińska, Nieznany drukarz XV w. tzw. Typographus Leonis I papae Sermones, w: 500-lecie polskiego słowa drukowanego na Śląsku, Wrocław 1978, 45.

dla papieża Piusa II i rejestru kazań - jeszcze 5 listów, z których pierwszy umieszczono wśród kazań, a cztery następne dołączono na końcu. Takich dodatków w wydaniu Anonima brakuje, a zamiast nich zawiera ono kazanie o Absalomie oraz "In nativitate sanctorum septem fratrum Machabeorum", których brak jest w wielu rękopisach, a w drukach zachodnich w ogóle ich nie ma. W polskim wydaniu nie ma też spisu treści. Wskutek tego "Sermones" naszego Anonima zamiast 96 zawierają 94 kazania, które mają zmienioną kolejność, układ a miejscami i tekst³. Wszystko wskazuje na to, że podstawą tej edycji był rękopis zachowany w Bibliotece Jagiellońskiej⁴, który ma taki sam układ treści⁵.

Wielu najwybitniejszych humanistów występowało w obronie religii i najwyższych wartości ludzkich, odwołując się przy tym do starożytnych powag Kościoła, przede wszystkim św. Augustyna /+ 430/. Biskup Hippony zajmował poczesne miejsce wśród Ojców, zarówno w komentarzach do Pisma św. i do "Sentencji", jak i we wszelkiego rodzaju pismach religijnych. Już w XV w. publikowano wielokrotnie w Europie jego pisma. Do r. 1500 drukowano je aż 178 razy⁶.

Już u zarania polskiego drukarstwa wyłoczono zbiór rozpraw św. Augustyna pod wspólnym tytułem "Omnes libri beati Augustini Aurelii: De doctrina christiana tres, praeter quartum qui tractat de modo pronuntiandi sermones catholicos"⁷. Według wydawców "Incunabula Poloniae" zbiór ten został wydrukowany ok. 1476 r. przez pierwszego polskiego typografa Kaspra Straubego⁸. Przypuszczalną datę podano na podstawie dzieła z zakresu prawa kanonicznego Franciszka de Platena "Opus restitutionum", w którym na końcu wymieniono datę 1475 r., a miejsce druku na podstawie dzieła "Expla-

3 Tamże.

4 Rkps 1439.

5 Lewicka-Kamińska, art. cyt., 45.

6 F. Kopera, Spis druków epoki jagiellońskiej w zbiorze E. hr. Hutten-Czapskiego w Krakowie, Kraków 1900, 1.

7 Por. Katalog nr 2.

8 Incunabula, quae in bibliothecis Poloniae asservantur, moderante A. Kawecka-Gryczowa composuerunt M. Bohonos et E. Szandorowska, Vratislaviae 1970, poz. 616.

natio in Psalterium" Jana Torquemady, gdzie na końcu widnieje nazwa "Cracis". K. Estreicher, który zajął się tym problemem w swojej pracy doktorskiej, wykluczył niemieckiego typografa Zainera, ale nie udało mu się ustalić prawdziwego drukarza⁹; ten bowiem zwyczajem średniowiecznym nie umieszczał swojego nazwiska na żadnym z druków. Nazwisko typografa przyjmuje się dzisiaj na podstawie odnalezionej przez Bolesława Ulanowskiego notatki w aktach sądu biskupiego w Krakowie¹⁰.

Powyższe dzieło św. Augustyna w latach 1472-1487 wydrukowano w Europie aż 25 razy¹¹. Świadczy to niewątpliwie o niezwyklej popularności pism tego Ojca Kościoła w omawianym okresie. Druk krakowski zawiera w sobie 14 różnych rozpraw św. Augustyna, a mianowicie: "De doctrina christiana", "De natura boni contra Manichaeos", "De vera et falsa poenitentia", "Spaeculum", "De fide ad Petrum diaconum", "Soliloquia", "De fuga mulierum", "De contemptu mundi", "De corruptione et gratia", "De dogmatibus ecclesiasticis", "De disciplina christiana", "De cura pro mortuis gerenda", "De conflictu vitiorum et virtutum", "De praedestinatione sanctorum". Druk ten jest bardzo starannie wykonany, tłoczony czcionkami gotyckimi, choć nie wydrukowano w nim inicjałów, zostawiając miejsce dla iluminatorów. Na temat tego dzieła ukazało się już wiele opracowań, które wymieniają autorzy "Drukarzy dawnej Polski"¹².

Powyższy wybór pism św. Augustyna został wydrukowany w Polsce do poł. XVI w. tylko ten jeden raz. Powtórnie wytłoczono we Wrocławiu w oficynie Andrzeja Winklera w 1541 r. tylko "Soliloquia"¹³. Typograf wrocławski wydrukował tę książkę jako lekturę dla uczniów¹⁴,

9 K. Estreicher, Günter Zainer i Świętopełk Fiol, Warszawa 1867.

10 H. Szwejkowska, Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny, Wrocław 1980, 45, przyp. 15.

11 Kopera, dz. cyt., 1.

12 Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku, t. 1: Małopolska Cz. 1: Wiek XV-XVI, Praca zbior. pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, Wrocław 1983, 223-225.

13 Por. Katalog nr 34.

14 M. Burbianka, Andrzej Winkler - drukarz wrocławski XVI wieku. "Roczniki Biblioteczne" 4/1960/ z. 3-4, 411.

na co faktycznie się nadawała, ponieważ rozważania o Bogu i duszy zostały przez Biskupa Hippony ujęte w przejrzysty i logiczny tok myśli, jak to słusznie podkreślił sam Winkler we wstępie¹⁵.

W interesującym nas okresie jeszcze pięć razy sięgano do dzieł św. Augustyna, z których dwa okazały się w czasach nowszych pismami innych autorów, a dzisiaj zalicza się je do książek pseudo-augustyńskich.

Pewnymi dziełami św. Augustyna wydrukowanymi w Polsce do 1550 r. były: "De vita christiana ad sororem suam viduam liber unus", "De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manicheorum" oraz "De musica dialogi VI Erasmi /Ciołek/ abbatis Mogilensis auspicio editi per Sebastianum de Felstin artium baccalarium et Sanocensis ecclesiae parocum"¹⁶. Pierwsze z nich wydrukował Hieronim Wietor w 1529 r. z przedmową Walentego Ecka, szwajcarskiego humanisty działającego w Polsce, dla Michała Falkenera z Wrocławia, profesora Akademii Krakowskiej. Dwa następne tytuły nie zachowały się w Polskich bibliotekach. "De moribus Ecclesiae" znamy z informacji podanej przez Janockiego, dzięki której wiemy, że książkę tę wydrukował Florian Ungler na zlecenie biskupa krakowskiego 12 czerwca 1530 r., a do druku przygotował ją kanonik lwowski Jan Cervus z Tucholi /+ ok. 1557/¹⁷. O dziele zaś "De musica" informuje nas Estreicher, który jednocześnie podaje, że wydrukował je Hieronim Wietor w 1536 roku¹⁸.

Istnieje duże prawdopodobieństwo, że interesowanie się św. Augustynem przez naszych drukarzy w XVI w. było spowodowane oddziaływaniem Erazma z Rotterdamu /+ 1536/¹⁹. Tak zaś Hieronim Wietor, jak i Andrzej Winkler, byli gorącymi entuzjastami niderlandzkiego humanisty²⁰. Zaginione "De moribus Ecclesiae" też wydano pod

15 Por. Karta A2 r.

16 Por. Katalog nr 18, 19 i 22.

17 /J. D. Janocki/, Janosciana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae, Varsaviae 1776, 34.

18 Estr XII, 293.

19 O wyraźnym wpływie św. Augustyna na Erazma pisze J. Domański, Od tłumacza, w: Erazm z Rotterdamu, Trzy rozprawy. Zachęta do filozofii chrześcijańskiej, Metoda prawdziwej teologii, Zbożna biesiada. Przekł. i oprac. J. Domański, Warszawa 1960, 25-27.

20 O Wietorze por. Drukarze dawnej Polski, dz. cyt., 337: O Win-

patronatem erazmiańczyka - Piotra Tomickiego²¹.

Erazm z Rotterdamu cenił jednak najwięcej z Ojców Kościoła św. Hieronima /+ 419/²², a następnie św. Jana Chryzostoma /+ 407/²³, tak że niemal wszystkie ówczesne polskie publikacje dzieł tych Doktorów Kościoła zostały wydrukowane przy jego współpracy lub za jego zachętą. Wydawano je pod jego wpływem w Krakowie i we Wrocławiu, gdy w latach dwudziestych XVI stulecia zaistniały po temu odpowiednie warunki, a mianowicie dostateczna znajomość języka greckiego i poparcie ze strony episkopatu polskiego, zwłaszcza wspomnianego Piotra Tomickiego i Piotra Gamrata /+ 1545/²⁴. Mimo opozycji w niektórych kołach teologów, upatrujących w studiach klasycznych źródło heretyckich nowinek, biskup Tomicki popierał je zdecydowanie na Akademii Krakowskiej²⁵. Wielką rolę w budzeniu zainteresowań twórczością Erazma z Rotterdamu na Akademii Krakowskiej odegrał też angielski humanista Leonard Cox /+ 1549/. Erazmiańskie upodobania Coxa znalazły swój wyraz w opublikowaniu dwóch listów św. Hieronima z tekstu zweryfikowanego przez Rotterdamczyka. Pierwszy z nich wydrukował Hieronim Wieter w 1518 r. pt. "Epistola ad Rusticum Monachum, qua vivendi formam praescribit"²⁶, drugi - ten sam impresor w 1519 r. w publikacji pt. "Aliquot epistolae"²⁷, gdzie na karcie tytułowej umieścił elegię innego entuzjasty Erazma - Rudolfa Agrykoli²⁸.

klerze por. H. Barycz, Znaczenie Uniwersytetu Krakowskiego w początkach rozwoju erazmianizmu w Polsce, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego" 33/1971/: Erazmiana Cracoviensia. W 500-lecie urodzin Erazma z Rotterdamu /1469-1536/, 36.

21 W. Szelińska, Wokół krakowskich przyjaciół książki erazmiańskiej w wieku Wielkiego Molendra, tamże, 40 i 41.

22 S. Swieżawski, Dzieje filozofii europejskiej XVI wieku, t. IV: Bóg, Warszawa 1979, 195.

23 Tamże.

24 J. Fijałek, Przekłady pism św. Grzegorza z Nazjanzu w Polsce. Studium o patrystyce naszej, "Polonia Sacra" 1/1918/, 47.

25 J. Czerniatowicz, Bazyli Wielki w nurcie humanistycznym w Polsce. "Eos" 40/1982/, 75.

26 Por. Katalog nr 8.

27 Por. Katalog nr 9.

28 Por. "Epistolas Hieronymi lectissimas, Quibus suum probe nitorem reddidit Erasmus ille; quo nil absolutius

Cox przyczynił się również do wydania trzeciego listu św. Hieronima pt. "De custodia virginitatis" wyłoczonego przez Wietora w 1519 roku²⁹. Druk ten jednak zachował się w stanie zdefektowanym w Ossolineum³⁰, a jego lokalizacja nie była znana Estreichero-wi³¹. W liście tym Hieronim pisze, że dziewiczy Chrystus i Jego dziewicza Matka dali przykład postępowania dla obu płci. Również Apostołowie byli ludźmi dziewiczymi. Stąd też biskupi, kapłani i diakoni są dziś także wybierani jako dziewice lub wdowcy, a po otrzymaniu kapłaństwa, czysti na zawsze.

Nim przejdziemy do jednego z najważniejszych druków św. Hieronima, opublikowanego razem z dziełem św. Bazylego, należy wspomnieć o wyłoczonego przez Kasprowa Elyana we Wrocławiu między 1476 a 1482 r. liście Strydończyka pt. "Epistola ad Paulinum Presbiterum"³¹, który stanowił dodatek do głównego dzieła Jana Gersona pt. "De modo vivendi omnium fidelium". Celem wydawcy było prawdopodobnie pragnienie podkreślenia znaczenia zasadniczego dzieła Gersona poprzez list św. Hieronima, w którym ten Doktor Kościoła zaleca kapłanowi Paulinowi gorliwość w posłudze duszpasterskiej.

Zupełnie inny charakter miała "Epistola divi Hieronymi ad magnum oratorem" załączona do dzieła św. Bazylego pt. "De evolventis libris"³², wydrukowanego razem przez Wietora w 1534 roku. O wydanie tych dzieł postarał się Maciej Walerian z Warszawy /Praedicatorius/ /+ 1547/, który pragnął wykorzystać myśli Doktorów Kościoła w pewnym określonym celu. Otóż - jak już wspomniałem w XVI w. zrodziła się groźna opozycja wśród niektórych polskich teologów, upatrujących w studiach klasycznych źródła heretyckich nowinek. Opozycja ta nasiliła się szczególnie po wystąpieniu Marcina Lutra w 1517 r., kiedy to na Uniwersytecie Jagiellońskim zniesiono nawet

Sol inter homines hocce vidit seculo.
Tibi, candidissime lector, expressit suis
Bellissimis typis Vietor optimus,
Apud inclitam Poloniae Cracoviam,
Cupiens, ut hoc doctore discas plenius
Christum sapere, Christum loqui, Christum insuper
Vitaque moribusque recte effingere".

29 Por. Katalog nr 10.

30 Sygn. XVI. Qu. 1733.

31 Por. Katalog nr 3.

32 Por. Katalog nr 20.

na jakiś czas naukę języka greckiego, który jednak wkrótce przywrócono dzięki Tomickiemu. Ofiarą ataku opozycjonistów padł także Praedicatorius za przeprowadzenie wykładów na temat "Satyr" Horacego³³. Do obrony miały mu posłużyć wspomniane wyżej pisma Bazylego i Hieronima. Był to tradycyjny przekład z języka greckiego dokonany przez znakomitego grecystę włoskiego Leonarda Bruni'ego, ucznia pierwszego nauczyciela greki w Italii Manuela Chrysolorasa³⁴. Liczne późniejsze teksty, tak znajdujące się w rękopisach, jak i wydrukowane, zawierają wciąż ten sam przekład Bruni'ego. "De evolvendis libris" wydano z dodaniem innych pism uzupełniających apologię problemu. W przedmowie do wydania krakowskiego Maciej Walerian zebrał argumenty w obronie pogańskiego piśmiennictwa starożytnego, atakując zarazem niezrozumienie problemu przez niektóre środowiska teologiczne. List Hieronima, zawierający również obszerną apologię studiów nad piśmiennictwem pogańskim, został uzupełniony przez znakomitego humanistę Lorenzo Vallę /+ 1457/ podkreśleniem ich niezbędności.

We wspomnianej wyżej przedmowie Praedicatorius wskazuje na trzech szermierzy i obrońców artes - Bazylego, który poucza jak korzystać z piśmiennictwa pogańskiego, Hieronima, który wyjaśnia, jak należy posługiwać się tym piśmiennictwem i wykorzystywać je dla celów teologicznych i Vallę, niestrudzonego bojownika sztuk wyzwolonych. W zamieszczonym liście "Hieronymus magno oratori Romano" Doktor Kościoła oświadcza, że od najdawniejszych czasów korzystano w piśmiennictwie religijnym z bogactwa myśli pogańskiej. List ten był odpowiedzią na zarzuty oratora rzymskiego, który wytykał Hieronimowi, iż ten, korzystając z piśmiennictwa pogańskiego, kłał Kościół chrześcijański. Powyższe dzieło zachowało się w unikalnym egzemplarzu w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie³⁵.

W zakończeniu wydawanego dzieła Maciej Walerian umieścił swój własny wstęp do "Topik" Cycerona, w którym informuje o napaściach, jakich doznał w Akademii. Dodatki te znacznie wzbogaciły wydanie krakowskie w stosunku do innych wydań europejskich.³⁶

33 Czerniatowicz, art. cyt., 74.

34 Tamże, 72.

35 Sygn. XVI. 1989/1.

36 Pierwsze wydanie ukazało się już ok. roku 1470-1471 w Wenecji.

Święty Bazyli Wielki nie doczekał się w Polsce do poł. XVI w. wydrukowania żadnego swojego dzieła jako osobnego tytułu. Jego pisma stanowiły zawsze tylko jakąś część dzieła zbiorowego. Tak też było w 1522 r., kiedy to Hieronim Wieter wydrukował antologię zbioru modlitw dla przystępujących do komunii św. pt. "Sanctissimorum Patrum eorundemque eruditissimorumviroorum Basilii Magni, Joannis Chrysostomi, Joannis Damasceni et Symeonum Metaphrastae ac Junioris Theologorum, Pauli quoque monachi Orationes in divini Corporis communione, itemque alias quaedam dicendae"³⁷. Estreicher mylnie podał datę jej edycji na 1528 rok³⁸. Prostuje to ksiądz Jan Fijałek i ustala datę na 1522 rok³⁹. Powyższa antologia, zebrana przez Franciszka Rolandella z Tarvisio, a przygotowana do druku przez profesora Akademii Krakowskiej Filipa Gundela, zapoczątkowała w Krakowie - bez większego naukowego znaczenia - studia patrystyczne. I tym razem zachował się tylko unikalny egzemplarz w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie⁴⁰.

To samo dzieło, lecz pod zmienionym tytułem: "Orationes quaedam devotissime Basilii Magni et Joannis Chrysostomi de Communione Eucharistiae"⁴¹, wyłoczono w Polsce jeszcze trzy razy: dwa razy uczyniła to Helena Unglerowa w latach 1537 i 1540, a raz Hieronim Wieter w 1539 roku. Ten ostatni zamieścił ponadto w swoim wydaniu drzeworyt przedstawiający kapłana słuchającego spowiedzi, natomiast Unglerowa w edycji z 1540 r. umieściła drzeworyt przedstawiający Chrystusa ukrzyżowanego. Po lewej stronie Zbawcy stoją Matka Boża i św. Jan Ewangelista, a Maria Magdalena obejmuje u dołu krzyż. Po prawej stronie Chrystusa rozlega się widok na Jerozolimę. Takie przedstawienie ukrzyżowania jest niezwykle rzadkie. Pod tytułem w wydaniach z 1539 i 1540 r. znajduje się epigram pt. "Ad Lectorem libellus per Philippum Gundelium Boium", w którym zachęca do lektury Ojców Kościoła⁴².

37 Por. Katalog nr 13.

38 Estr. XII, 400.

39 Fijałek, art. cyt., 49.

40 Sygn. Cim. 1606/I.

41 Por. Katalog nr 23, 25 i 27.

42 "Alter ad exemplum doceat vixisse libellus
Alter ad eloquium non grave pandat iter
Nos iuvat aethereum precibus placare tonantem
Quis valeas, facile te docuisse modo.

Już kilka razy podczas omawiania druków z zakresu patrystyki przewijało się imię św. Jana Chryzostoma. Ten Doktor Kościoła, tak ceniony przez Erazma z Rotterdamu, doczekał się w Polsce najwięcej druków. O kilku z nich była już mowa w związku z dziełami innych Ojców Kościoła. Drukowanie pism św. Jana Chryzostoma można by podzielić na trzy okresy. Pierwszy okres - to tylko jeden druk, ale u zarania dziejów polskiego drukarstwa, drugi - rok 1528, i trzeci - lata 1538-1545.

Już ok. 1475 r. Kasper Elyan we Wrocławiu na ostatnich 5 kartach dzieła św. Antonina z Florencji /+ 1459/ pt. "De instructione seu directione simplicium confessorum" wydrukował "Sermo beati Johannis Chrysostomi De penitencia"⁴³. Kazanie wschodniego Doktora Kościoła odpowiadało ściśle treści dzieła głównego. Był to jednak jedyny druk św. Jana Chryzostoma wytłoczony poza Krakowem.

Wszystkie krakowskie druki tego Ojca Kościoła były bezpośrednio lub pośrednio związane z Erazmem z Rotterdamu. Potwierdza to - już wcześniej zaznaczony - wpływ Wielkiego Holendra na wydawanie dzieł patrystycznych w Polsce. I tym razem prym w tłoczeniu tych książek wiodł Hieronim Wietor. Na 12 druków Chryzostoma, 10 wydrukował właśnie Wietor, a 2 Maciej Szarfenberg.

O wydrukowanie u Wietora w 1528 r. pisma Chryzostoma pt. "De beato Philogonio deque digne sumenda Eucharistia concio"⁴⁴ w łacińskim przekładzie dokonanym z greki przez Erazma, postarał się Paweł Decentius, czyli Paweł Krasowski, krewny Stanisława Hozjusza. Był on wówczas proboszczem kolegiaty Wszystkich Świętych, kanonikiem krakowskim i sekretarzem kanclerza państwa Krzysztofa Szydłowieckiego⁴⁵. Dzieło to miało za zadanie bronić sakramentu Eucharystii przed atakami ze strony protestantów, którzy ten Sakrament albo odrzucali albo też inaczej interpretowali. Dzieło natomiast św. Jana Chryzostoma potwierdzało katolicki punkt widzenia w tym względzie.

Non sum sub triviliis toto haud incognita vulgo
Pagina, sed Basilii, nobile lector, opus
Et qui divina verba aurea voce locutus
Me dedit, et graece facta, latina legor".

43 Por. Katalog nr 1.

44 Por. Katalog nr 15.

45 Fijałek, art. cyt., 78.

W r. 1526 Erazm z Rotterdamu wydał trzy homilie św. Jana Chryzostoma, z których dwie na temat listu św. Pawła do Filipian przetłumaczył na język łaciński, a trzecią "O królu i mnichu" opublikował tylko po grecku⁴⁶. Stanisław Hozjusz, po zapoznaniu się z wydaniem powyższych homilii św. Jana Chryzostoma, postanowił przetłumaczyć tę trzecią z języka greckiego na łaciński i wydać ją w Polsce, co uczynił Maciej Szarfenberg w 1528 r. pod greckim i łacińskim tytułem: "Libellus elegans in quo confert verum monachum cum principibus, divitibus ac nobilibus non huius mundi Stanislao Hosio interprete"⁴⁷. Typograf poniżej tytułu umieścił drzeworyt przedstawiający herb biskupa krakowskiego Łódzia Piotra Tomickiego, do którego Hozjusz kieruje również swoją przedmową. W przedmowie tej wskazuje m.in. na wartości moralne, tkwiące w tekstach autorów greckich, broni nauczania języka greckiego i przyznaje, że sam nieraz korzystał z rad pisarzy starożytnych, którzy polecali przekładanie tekstów, aby nabrać wprawy w języku⁴⁸. Tytuł całości przed samym tekstem tłumaczenia brzmi jednak nieco inaczej: "Comparatio Regiae potestatis, divitiarum, et nobilitatis cum Monacho, qui cum vera et christiana philosophia familiaritatem habet".

Treść powyższej homilii św. Jana Chryzostoma jest niczym innym, jak obroną stanu zakonnego, który w czasach rozwijającej się reformacji był mocno atakowany. Hozjusz jednak nie pisze, że także Erazm był przeciwnikiem zakonów w Kościele⁴⁹ i być może dlatego

46 M. Borzyszkowski, Materiały do twórczości poetyckiej i działalności wydawniczej Stanisława Hozjusza w latach 1522-1548. "Studia Warmińskie" 7/1970/ poz. 26.

47 Por. Katalog nr 14.

48 Borzyszkowski, art. cyt., poz. 26.

49 Książkę polemizującą z poglądami Erazma z Rotterdamu na temat zakonów wydał franciszkanin hiszpański Ludwik de Caravall w 1529 r. W Polsce wydrukował ją Jan Halićz w 1540 r. pt. "Apologia diluens Erasmi in sacras religiones. Praecipue assertiones Erasmi quibus in apologia respondetur".

nie przetłumaczył tej homilii na język łaciński. W każdym razie Hozjusz wykorzystuje homilię Chryzostoma w walce przeciwko protestantom i rozpoczyna nią swoją działalność kontrreformacyjną, którą będzie prowadził do końca swojego życia /+ 1579/.

Przez osiem lat, czyli do 1538 r., nie wydrukowano w Polsce żadnego dzieła św. Jana Chryzostoma, chociaż często korzystano z jego myśli, szczególnie w dziełach polemicznych. Dopiero we wspomnianym wyżej roku Jerzy Liban /+ po 1546/ umieścił w swoim dziele pt. "Epistola collaudatoria ad amicum /Martinum Langiolum/, quem hortatus adversa Ecclesiae fortiter tolerare", drukowanym przez Macieja Szarfenberga, tekst przełożonego z języka greckiego na łaciński żywota św. Jana Chryzostoma, pt. "Divi Joannis Chrysostomi vita ex Suida"⁵⁰.

Jerzy Liban w 1520 r. podjął wykłady gramatyki greckiej w Akademii Krakowskiej, czym zapoczątkował w niej regularne studia grecożytyczne. Koła uniwersyteckie, przeciwnie nauce języka greckiego, zaatakowały Libana jako potencjalnego szerzyciela luteranizmu. Ataki te były tak mocne, że Liban musiał zaniechać wykładów w Akademii. Ofiarą tych ataków padł również jak już wspominaliśmy, Maciej Walerian z Warszawy. Liban jednak powrócił na wspomniany uniwersytet dopiero w 1528 r., dzięki protekcji biskupa Piotra Tomickiego, i dalej kontynuował swoje wykłady do 1535 roku⁵¹. Wspomniany druk Libana był jedynym tekstem na temat św. Jana Chryzostoma, ale nie jedynym, jak się okaże, z zakresu patrystyki.

Największe jednak zasługi w tym czasie na polu popularyzacji dzieł św. Jana Chryzostoma miał inny wybitny humanista polski - Marcin Kromer /+ 1589/. W czasie pobytu we Włoszech /1537-1540/ odnalazł on wśród rękopisów bolońskich nigdzie jeszcze nie wydrukowane homilie Jana Chryzostoma i wydał je częściami w przekładzie łacińskim u Hieronima Wietora w 1541 i 1545 roku. Były to: "De divitiis et paupertate", "De non contemnenda Ecclesia Dei et mysteriis", "De humilitate", "De adversa valetudine", "De ingluvie et ebrietate" i "De anima" opublikowane w 1541 roku⁵² oraz "De

50 Por. Katalog nr 24.

51 H. Wyczawski, Liban Jerzy, w: Słownik Polskich Teologów Katolickich, II, Warszawa 1982, 522.

52 Por. Katalog nr 28, 29, 30, 31, 32, 33.

avaritia" i "Orationes duae: De humilitate animi et de uxore et pulchritudine" wydane w 1545 roku⁵³. Estreicher nie odnotował jednego jeszcze wydania homilii "De anima", którego egzemplarz w dobrym stanie zachował się w Ossolineum⁵⁴. Na druku tym nie podano ani impresora, ani roku wydania. Typografem książki był jednak na pewno Wietor, na co wskazują typowe dla tego warsztatu drukarskiego czcionki renesansowe.

Każde z powyższych dzieł miało swoje specyficzne cechy, nie występujące w innych drukach. Homilia "De humilitate" nie posiada daty, "De non contemnenda Dei et mysteriis oratio" zawiera tylko tekst łaciński, a nie ma tekstu greckiego, do druku natomiast "De divitiis et paupertate" dołączył swój epigram Klemens Janicki⁵⁵. To ostatnie dzieło było szczególnie cenne, ponieważ Kromer dedykował je arcybiskupowi Piotrowi Gamratowi z racji wyniesienia go na arcybiskupstwo gnieźnieńskie w 1541 roku. Również następną homilię Kromer zadedykował Gamratowi, pisząc w pierwszych słowach dedykacji: "En alteram Chrysostomi orationem in latinum sermonem a nobis conversam per te, Petre antistes amplissime, graece linguae ignaris pietatis sectatoribus damus, argumento ad perversa haec nostra tempora valde accomodato" /podk. J.D./. Z podkreślonych przez nas słów wynika, że Kromer miał konkretny cel w publikowaniu pism św. Jana Chryzostoma, a mianowicie wydawał je ze względu na niespokojne czasy spowodowane przez reformację. Mamy więc następny przykład wykorzystania dzieł patrystycznych w toczącej się polemice pomiędzy katolikami a protestantami. Kromer jednak był ostrożny. Nie wymieniał Lutra ani innych reformatorów, lecz pisał tylko o przewrotności niektórych chrześcijan, w tym także katolików. Uważał, że homilie Chryzostoma nie straciły na aktualności, przez co podkreślał ciągłość Tradycji, atakowanej przez reformatorów.

Również w celach polemicznych nominat biskup chełmski i podkanclerzy koronny Samuel Maciejowski /+ 1550/ wydał w 1539 r. u Wie-

53 Por. Katalog nr 36 i 37.

54 Por. Katalog nr 38; Sygn. XVI. 6606.

55 Por. Clementis Janici poetae laureum Carmina. Ed. Ludovicus Œwikliński, Cracoviae MDXXX, 143.

tora dzieło zbiorowe oparte na traktacie Wincentego z Lerynu /+ ok. 450 r./ pt. "Pro catholicae fidei antiquitate et universitate; adversus profanas omnium haereseon novationes libellus, ad haec nostra tempora valde accomodatus"⁵⁶. Do dzieła Wincentego z Lerynu wydawca dołączył także fragment traktatu Tertuliana /+ ok. 225/ pt. "De praescriptione haereticorum"⁵⁷.

Wydanie traktatu Wincentego z Lerynu miało duże znaczenie podczas toczącej się polemiki religijnej. Wincentego w tym okresie cytowano często, szczególnie gdy chodziło o podkreślenie znaczenia Pisma św. i nauczania Kościoła przy odróżnianiu nauki fałszywej od prawdziwej⁵⁸.

W polskich drukarniach wydrukowano także kilka dzieł, błędnie przypisywanych Ojcom Kościoła. Dzisiaj wiemy, że ich prawdziwymi autorami byli inni pisarze. Niektórych z nich zidentyfikowano, innych zaś jeszcze nie i nadaje im się przedrostek "Pseudo". Takim np. dziełem jest tłumaczenie niewielkiej książeczki pt. "Liber de vita christiana", wydanej przez Wietora w 1522 r. pod polskim tytułem: "Księgi św. Augustyna biskupa hippońskiego o żywocie krześcijańskim"⁵⁹. Fragmenty tego druku odkrył w 1911 r. i opisał w 1914 r. Adam Chmiel⁶⁰. Z sześciu zachował się tylko ostatni arkusz druku, w związku z czym nie można podać nazwiska tłumacza. Chmiel postawił hipotezę, że tłumaczem był Baltazar Opeć, znany z popularnej edycji "Żywota Pana Jezusa Krysta". Za hipotezą tą przemawia fakt, że omawiany przekład ukazał się w tym samym roku i w tej samej drukarni, co "Żywot"⁶¹. Do dzisiaj nie jest też do końca wyjaśniona kwestia autorstwa oryginału. Na pewno nie był nim św. Augustyn, bowiem w rozdziałach 11 i 13 istnieją wyraźne ślady pelagianizmu⁶².

56 Por. Katalog nr 26.

57 Na kartach K₄-K₄.

58 Borzyszkowski, art. cyt., poz. 32.

59 Por. Katalog nr 11.

60 "Księgi św. Augustyna biskupa hippońskiego: o żywocie chrześcijańskim. Druk Hieronima Wietora z 1522 r. /z podobizną/. Wydał Adam Chmiel. Uwagami językowymi opatrzył J. Łoś, Kraków 1914.

61 A. Bober, Pseudoaugustyńskie dzieła ascetyczne w Polsce, RTK 4/1957/ z. 2, 40.

62 Tamże.

Przez dłuższy czas wskazywano na pelagiańskiego biskupa Fastidiusza⁶³. Plinval⁶⁴ jako pierwszy wskazał na autorstwo samego Pelagiusza⁶⁵, co później przyjął autor znanej "Patrologii", B. Altaner⁶⁶.

W powyższym druku Wietora, odnalezionym przez Chmiela, na trzech ostatnich stronach zachowały się także fragmenty z innego dzieła przypisywanego św. Augustynowi pt. "Liber exhortatorius, vulgo de salutaribus documentis ad quaendam comitem"⁶⁷. Rzeczywistym autorem tego pisma okazał się patriarcha Akwilei - Paulin /+ 802/⁶⁸, a jego treścią jest zachęta do kochania Boga i ostrzeżenie przed zgubną miłością świata.

Estreicher informuje, że w 1511 r. w jednej z drukarni krakowskich miano wytłoczyć dzieło Pseudo-Dionizego Areopagity pt. "Alphabetum theologicum"⁶⁹. Także Katalog Centralny mieszczący się w Bibliotece Narodowej w Warszawie podaje przy tytule tego dzieła "Kraków" i rok 1511, opierając się na wzmiance Estreichera. Natomiast "Polonia Typographica", najnowsze źródło wiedzy o produkcji starodruków, nie wymienia tego druku w swoich zestawach. Nie można niestety zweryfikować tych zapisów, gdyż jedyny egzemplarz znajdujący się niegdyś w Bibliotece Kapitulnej w Gnieźnie zaginął; jest całkiem prawdopodobne, że był to produkt zagraniczny.

W interesującym nas okresie wytłoczono również dwa druki wierszowane, których autorem był, jak mniemano, Laktancjusz /+ 330/. Pierwszy z nich pt. "De resurrectione" został umieszczony w dziele pt. "Poenitentiarium de confessione" z 1514 r., które wspólnie wytłoczyli Florian Ungler i Wolfgang Lern⁷⁰. Prawdziwym autorem

63 Tamże: "Holstensius w swoim wydaniu "De vita" z 1633 r. przypisał je na podstawie notatki w rękopisie z Monte Cassino, pelagiańskiemu biskupowi Fastidiuszowi z Brytanii".

64 G. Plinval, Recherches sur l'oeuvre littéraire de Pelage, "Revue de Philologie" 60/1934/, 9-42.

65 Bober, art. cyt., 41.

66 B. Altaner, Patrologie, Freiburg 1980, 375.

67 Por. Katalog nr 12.

68 Bober, art. cyt., 42.

69 Por. Katalog nr 5.

70 Na kartach E₂-E₄; por. Katalog nr 7.

wiersza okazał się jednak późniejszy poeta łaciński Venantius Fortunatus /+ ok. 601/⁷¹. Ten sam wiersz przedrukował jeszcze raz w 1528 r. Maciej Szarfenberg w addendach do dziełka Baptisty Palavicinusa pt. "In historiam flendae crucis in funeris Domini nostri Jesu Christi"⁷².

Ostatnią grupę druków patrystycznych wytłoczonych do 1550 roku stanowią dzieła apokryficzne. Niezwykle popularną książką z tego gatunku były w wiekach średnich "Epistolae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam", które wytłoczył Wolfgang Lern⁷³. Nie podał on na druku daty, jednak mając na uwadze fakt, że w latach 1513-1514 współpracował z Unglerem, wydaje się prawdopodobne, iż książeczka ta została wydana mniej więcej w tych samych latach. Nie jest jednak wykluczone, że mogło to być wcześniej, albowiem Lern przebywał w Krakowie od 1509 roku⁷⁴. Domniemane listy budziły przez wieki zaufanie ze względu na notatkę św. Hieronima w "De viris illustribus", gdzie pisał: "Lucjusz Anneusz Seneka z Korduby /Hiszpania/, uczeń stoika Socjona i stryj poety Lukana, prowadził bardzo wstrzeźmiły tryb życia. Nie umieściłbym go w katalogu świętych, gdyby mnie do tego nie skłoniły powszechnie czytane listy Pawła do Seneki i Seneki do Pawła. W listach tych Seneka, mimo że był wychowawcą Nerona i człowiekiem w owym czasie niezmiernie wpływowym, twierdzi, że życzyłby sobie mieć takie znaczenie wśród swoich, jakie ma Paweł u chrześcijan. Seneka został przez Nerona zamordowany na dwa lata przed męczeńską śmiercią Piotra i Pawła"⁷⁵.

Nie mniej popularnym dziełem od "Listów Pawła i Seneki" były wyrocznie "Sybilli Erytrejskiej", które wydrukowano w Polsce w dwóch opracowaniach i w trzech wydaniach. Pierwsze i drugie wydanie ukazało się w latach 1528 i 1535 w warsztacie typograficznym Unglera pt. "Carmina Sibyllae Erythraeae, in quibus resurrectio corporum,

71 K. Morawski, Historia literatury rzymskiej, VII, Kraków 1931, 165.

72 Na kartach D-D₂; por. Katalog nr 17.

73 Por. Katalog nr 6.

74 Drukarze dawnej Polski, s. 116.

75 A. Bober, Antologia patrystyczna, Kraków 1965, 219-220.

mutatio saeculorum, Dei adventus ad iudicium, praemia et supplicia hominum describuntur"⁷⁶. Pierwsza ich edycja, o której wspomina "Polonia Typographica"⁷⁷, niestety zaginęła; zachowały się natomiast egzemplarze z 1535 roku.

Autorem powyższego opracowania był wspomniany już profesor języka greckiego na Uniwersytecie Jagiellońskim Jerzy Liban. W przedmowie skierowanej do Piotra Tomickiego, któremu Liban dedykuje to dzieło, wysławia biskupa za szczególne umiłowanie języka greckiego i hebrajskiego. Liban analizuje poszczególne zdania wyroczni, odwołując się często do odpowiednich miejsc w Piśmie św., do pisarzy patrystycznych i autorów starożytności pogańskiej. Na podstawie słów Sybilli udowadnia, że przewidziała ona przyjście Chrystusa Pana i Jego zmartwychwstanie.

Zupełnie inny charakter miało opracowanie Stefana Crabeniusa pt. "Erythraeae Sybillae de Christo mundi Salvatore"⁷⁸. Jest to krótki utwór wierszowany, dołączony do dzieła tego samego autora pt. "Historia nativitatis Domini nostri Jesu Christi", które wydrukował Hieronim Wietor 10 stycznia 1544 roku. Jest to przypuszczalnie list Piłata do Klaudiusza Tyberiusza, w którym ten pierwszy opisuje skazanie na śmierć Jezusa Chrystusa⁷⁹.

Spoglądając na produkcję dzieł patrystycznych w Polsce do połowy XVI wieku można dostrzec, że książką patrystyczną zaczęto się interesować szczególnie w dobie renesansu i reformacji. Książka ta miała służyć przede wszystkim celom kontrreformacyjnym. Ukazywała bowiem ciągłość Tradycji katolickiej; tę samą doktrynę, która nie ulegała zmianom poprzez wieki. Ponadto druk pism Ojców Kościoła miał ukazać współczesnym rolę, jaką mogli spełnić pisarze starochrześcijańscy w XVI wieku. Wielką niewątpliwie rolę w upowszech-

76 Por. Katalog nr 16 i 21.

77 Polonia Typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia, z. VII: Druga drukarnia Florian Unglera 1521-1536. Oprac. H. Bułhak, Wrocław 1974, poz. 58 a.

78 Por. Katalog nr 35.

79 Por. J. Czerniatowicz - Cz. Mazur, Recepcja antyku chrześcijańskiego w Polsce. Materiały Bibliograficzne, t. 1: VI-XVIII w., cz. 1: Autorzy i teksty, Lublin 1978, poz. 15.

nianiu dzieł patrystycznych odegrał Erazm z Rotterdamu, a pod jego wpływem polskie koła erazmiańskie, działające w Krakowie i Wrocławiu. W stosunku do drukarni krakowskich typografowie z innych ośrodków nie wydali zbyt wielu dzieł patrystycznych. Drukarze zachodni tłoczyli z kolei znacznie więcej tego rodzaju dzieł niż impresorzy polscy. Tym nie sprzyjały niektóre kręgi uczonych w Akademii Krakowskiej, którzy w powrocie do starożytności dopatrywali się źródeł herezji. Dzięki Marcinowi Kromerowi wydrukowano wiele dzieł św. Jana Chryzostoma. Największą zaś zasługę w ich tłoczeniu miał bez wątpienia Hieronim Wieter. Nie należy także zapominać o tym, że wiele ówczesnych książek poświęconych innym gatunkom teologicznym również zawierało niemało mniejszych lub większych fragmentów pism patrystycznych⁸⁰.

K A T A L O G D R U K Ó W P A T R Y S T Y C Z N Y C H /ok. 1475-1550/

I. WYKAZ SKRÓTÓW CYTOWANEJ LITERATURY

- Cz. M. J. Czerniatowicz - Cz. Mazur, *Recepcja antyku chrześcijańskiego w Polsce. Materiały Bibliograficzne*, t. 1: XV-XVIII w. cz. 1: Autorzy i teksty, Lublin 1978.
- Estr. K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. 1 i nast., Kraków 1870 i nast.
- Inc. *Incunabula, quae in bibliothecis Poloniae asservantur, moderante A. Kawęcka-Gryczowa composuerunt M. Bohonos et E. Szandorowska*, Vratislaviae 1970.
- Ja. /J.D. Janocki/, *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum memoriae miscellae*, t. I-III, Varsaviae 1776-1819.
- PT. *Polonia Typographica saeculi sedecimi. Zbiór podobizn zasobu drukarskiego tłoczni polskich XVI stulecia*. Red. A. Kawęcka-Gryczowa, z. I-XII, Wrocław 1959-1981.
z. III: *Pierwsza drukarnia Floriana Unglera 1510-1516*, oprac. H. Buhak, Wrocław 1959. z. V: *Druga drukarnia*

80 Tamże. Autorzy podają wiele tego rodzaju przykładów.

Floriana Unglera 1521-1536, oprac. H. Bułhak, Wrocław 1964.
z. VII: Druga drukarnia Floriana Unglera 1521-1536, oprac.
H. Bułhak, Wrocław 1970. z. XII: Maciej Szarfenberg 1527-
1547, oprac. H. Bułhak, Wrocław 1981.

II. WYKAZ SKRÓTÓW NAZW BIBLIOTEK

AAP	Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu.
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
BBK	Biblioteka Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie.
BCM	Biblioteka OO. Cystersów w Mogile.
BCzap.	Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiory Czapskich.
BCzart.	Muzeum Narodowe w Krakowie. Zbiory Czartoryskich.
BG	Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk.
BJ	Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.
BK	Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk.
BKCz	Biblioteka Kurii Biskupiej w Częstochowie.
BKG	Biblioteka Kapitulna /Archiwum Archidiecezjalne/ w Gnieźnie.
BKK	Biblioteka Kapitulna w Krakowie.
BKRK	Biblioteka XX. Kanoników Regularnych Lateraneńskich w Krakowie.
BKUL	Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
BKW	Biblioteka Kapitulna we Wrocławiu.
BLL	Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. H. Łopacińskiego w Lublinie.
BN	Biblioteka Narodowa w Warszawie.
BOss	Biblioteka Polskiej Akademii Nauk Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.
BPSK	Biblioteka OO. Paulinów na Skałce w Krakowie.
BPTN	Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
BPiTN	Biblioteka Płockiego Towarzystwa Naukowego im. Zielińskich.
BRP	Miejska Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego w Poznaniu.
BSL	Biblioteka Seminarium Duchownego w Lublinie.
BSN	Biblioteka Seminarium Duchownego w Nysie.
BSP	Biblioteka Seminarium Duchownego w Pelplinie.
BSPi	Biblioteka Seminarium Duchownego w Płocku.
BSS	Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu.
BST	Biblioteka Seminarium Duchownego w Tarnowie.

BSWł	Biblioteka Seminarium Duchownego we Włocławku.
BUW	Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego.
BUWr	Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego.
MDT	Muzeum Diecezjalne w Tarnowie.

III. ZESTAW DUKÓW PATRYSTYCZNYCH

1. /Ok. 1475/ JOANNES CHRYSOSTOMUS: Sermo de poenitentia.
/Elyan/. 4°.
Inc. poz. 394.
BG BJ BLL BSP BSWł BUWr².
2. /Ok. 1475/ AURELIUS AUGUSTINUS: Omnes libri beati Augustini
Aurelii. De doctrina Christiana tres, praeter
quartum qui tractat de modo pronuntiandi sermones
catholicos. /Straube?/. 2°.
Cz. M. poz. 25; Estr. XII, 293; Inc. poz. 616
AAP BCM BCzap. BCzart. BJ BK BKCz BKG BKK BKR BKUL
BOss. BPSK BSS MDT.
3. /1476-1482/ HIERONYMUS STRIDONENSIS: Epistola ad Paulinum
Presbyterum. /Elyan/. 4°.
Cz. M. poz. 319; Inc. 2381.
BUWr.
4. /1477-1478/ LEONIS I PAPAE: Sermones. /Typ. Sermones Leonis I
pp./. 2°.
Cz. M. poz. 463; Inc. poz. 3391.
BG BJ BOss. BRP BSN BST BUWr.
5. 1511 PSEUDO-DIONISIUS AREOPAGITA: Alphabetum theolo-
gicum. /Kraków? Haller?/. 4°.
Estr. XXV, Dodatek VII.
BKG /egzemplarz zaginął/.
6. /1513-1514/ PSEUDO-SENECA: Epistolae Senecae ad Paulum et
Pauli ad Senecam. Lern. 4°.
Cz. M. poz. 13; Estr. XXVII, s. 376-377; PT. III
poz. 46.
BJ /egzemplarz zaginął/.

7. 1514 PSEUDO-LACTANTIUS /VENANTIUS FORTUNATUS/:
De resurrectione. Ungler 1 Lern. 4°.
Cz. M. poz. 461; Estr. XXIV, s. 19; PT. III.
poz. 53.
BCzart. BJ BN BOss. BPTN BUW BUWr.
8. 1518 HIERONYMUS STRIDONENSIS: Divi Eusebii Hieronymi
Stridonensis Epistola ad Rusticum Monachum, qua
vivendi formam praescribit, per Erasmus Roteroda-
mum diligentissime recognita. Wietor. 4°.
Cz. M. poz. 320; Estr. XVIII, s. 188.
BKCz BSWł.
9. 1519 HIERONYMUS STRIDONENSIS: Aliquot Epistolae divi
Eusebii Hieronymi Stridonensis, refertae saluber-
rimis praeceptis, ad vitam recte instituendam mire
facientes, ac ab Erasmo Roterodamo pristinae inte-
gritati restitutae. Wietor. 4°.
Cz. M. poz. 313; Estr. XVIII, s. 188.
BBK BN BOss².
10. 1519 HIERONYMUS STRIDONENSIS: Epistola divi Eusebii
Hieronymi Stridonensis ad Eustochium, longe lucu-
lentissima, de custodia virginitatis. Wietor. 4°.
Cz. M. poz. 316-317; Estr. XVIII, s. 188.
BOss.
11. 1522 PSEUDO-AUGUSTINUS: /PELAGIUS?/: O żywocie krze-
ścijańskim. /Wietor/. 4°.
Cz. M. poz. 57; Estr. XII, s. 298.
AGAD.
12. 1522 PSEUDO-AUGUSTINUS /PAULINUS DE AQUILEA/: Liber
axhortatoris, vulgo ad salutaribus documentis
ad quaendam comitem. /Wietor/. 4°.
Jak wyżej.
13. 1522 SANCTISSIMORUM PATRUM eorundemque eruditissimorum
virorum Basilii Magni, Joannis Chrysostomi, Joan-
nis Damasceni, Simeonum Metaphrastae ac Junioris

- theologorum, Pauli quoque monachi, Orationes in divini corporis communione itemque alias quaedam dicendae. Per Philippum Gundelium e graeco iam primum integre translatae. Wietor. 8°.
Cz. M. poz. 155; Estr. XII, s. 400.
BCzart.
14. 1528 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Libellus elegans in quo confert verum monachum cum principibus, divitibus ac nobilibus. Stanislao Hosio interprete. Mać. Szarfenberg. 8°.
Cz. M. poz. 356; Estr. XVIII, s. 404; PT. XII, poz. 24.
BCzart. BJ Boss.
15. 1528 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani de beato Philogonio, deque digne sumenda Eucharistia concio. Erasmo Roterodamo interpretatae. Wietor. 8°.
Cz. M. poz. 338; Estr. XVIII, s. 403.
BUW BUWr.
16. 1528 GEORGIUS LIBANUS: Carmina Sybillae Erythraeae. Paraesis id est Adhortatio ad Graecarum litterarum studiosos cum sermone de Christi resurrectione. Ungler. 8°.
Ja. I, s. 167; PT. VII, poz. 58 a.
Brak egzemplarza.
17. 1528 PSEUDO-LACTANTIUS /VENANTIUS FORTUNATUS/: De resurrectionis Dominicae die. De morte carmen horrendum. Mać. Szarfenberg. 4°.
Cz. M. poz. 462; Estr. XXIV, s. 30; PT. XII, poz. 18.
BCzart. BN Boss². BRP² BSP¹.
18. 1529 AURELIUS AUGUSTINUS: Divi Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi. De vita christiana ad sororem suam viduam liber unus. Wietor. 4°.
Cz. M. poz. 50; Estr. XII, s. 298.
BN BSW.

19. 1530 AURELIUS AUGUSTINUS: Divi Augustini Aurelii de moribus ecclesiae catholicae liber unus. Sub auspicio Petri Tomici ed. per Ioannem Cervum Tucholiensem. Ungler. 4°.
Cz. M. poz. 48; Estr. XII, s. 293; PT. V, poz. 67.
Brak egzemplarza.
20. 1534 BASILIUS MAGNUS, HIERONYMUS STRIDONENSIS: Divi Basilius Magni viri sanctissimi iuxta ac eloquentissimi, De evolvendis libris scriptorum gentilium libellus sane aureus et incomparabilis. Eiusdem praeterea argumenti. Epistola eruditissimi divi Hieronymi ad magnum oratorem. Praefatio Lorenzo Vallae in quartum librum elegantiarum praelectio in topica Ciceronis Matthiae Valeriani Praedicatorii. Wieter. 8°.
Cz. M. poz. 166; Estr. XII, s. 400.
BCzart.
21. 1535 GEORGIUS LIBANUS: Carmina Sybillae Erythaeae in quibus resurrectio corporum, mutatio saeculorum, Dei adventus ad iudicium, praemia et supplicia hominum describuntur. Scholiis quae ad grammaticam attinent, additis. Paraclesis id est Adhortatio ad Graecarum litterarum studiosos cum sermone de Christi resurrectione. Ungler. 8°.
Cz. M. poz. 14; Estr. XXI, s. 253-254; PT. VII, poz. 140.
BJ BKWr.
22. 1536 AURELIUS AUGUSTINUS: De musica dialogi VI Erasmi abbatis Mogilensis auspicio editi per Sebastianum de Felstin artium baccalarium ad Sanocensis ecclesiae parocum. Wieter. 4°.
Cz. M. poz. 49; Estr. XII, s. 293.
Brak egzemplarza.
23. 1537 BASILIUS MAGNUS, JOANNES CHRYSOSTOMUS: Orationes ss. Patrum Basili Magni et Joannis Chrysostomi, de communione Eucharistiae. Wdowa Unglerowa. 8°.

- Cz. M. poz. 159; Estr. XIV, s. 130.
BBK BCzart. BJ² BK BLL BN³ BOss. BSPi² BSWi²
BUW BUWr.
24. 1538 GEORGIUS LIBANUS: Divi Joannis Chrysostomi vita ex Suida. Mać. Szarfenberg. 8°.
Cz. M. poz. 421.
BN BUW.
25. 1539 SANCTISSIMORUM PATRUM eorundemque eruditissimorum virorum Basilii Magni, Joannis Chrysostomi, de communione Eucharistiae. A Francisco Rholandello Tarvisiensi a graeco translatae. Wieter. 8°.
Cz. M. poz. 156; Estr. XII, s. 401.
BCzart.
26. 1539 VINCENTIUS LERINENSIS, TERTULLIANUS: Pro catholicae fidei antiquitate et universitate, adversus profanas omnium haereseon novationes libellus, ad haec nostra tempora valde accomodatus. Caetera sequens pagina indicabit. Particula quaedam ex libro Tertuliani de praescriptione haereticorum, quod contra haereticos disputandum non sit, sed corripiendi sunt tantum. Wieter. 8°.
Cz. M. poz. 487; Estr. XXI, s. 330.
BK BKG BOss. BSN² BUW.
27. 1540 BASILIUS MAGNUS, JOANNES CHRYSOSTOMUS: Orationes quaedam devotissime Basilii Magni et Joannis Chrysostomi, De communione Eucharistiae. A Francisco Rholandello Tarvisiensi a graeco translate. Wdowa Unglerowa. 8°.
Cz. M. poz. 157; Estr. XII, s. 401.
BJ BOss. BSPi BUW.
28. 1541 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, De divitiis et paupertate, oratio. A Martino Cromero e graece latine facta. Wieter. 8°. /2 wydania/.
Cz. M. poz. 339; Estr. XVIII, s. 403.
BCzart. BJ BOss². /2 wydania/ BPiTN.

29. 1541 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, De non contemnenda Ecclesiae Dei et mysteriis oratio, e graece in latinum versa. Martino Cromero autore. Wietor. 8°.
Cz. M. poz. 344; Estr. XVIII, s. 403.
BCzart. BOss.
30. 1541 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, De humilitate oratio. A Martino Cromero interprete. Wietor. 8°.
Cz. M. poz. 340-341; Estr. XVIII, s. 405.
BOss. BPtTN.
31. 1541 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, De adversa valetudine oratio. A Martino Cromero interprete. Wietor. 8°.
Cz. M. poz. 334; Estr. XVIII, s. 406.
BOss. BPtTN.
32. 1541 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, De ingluvie et ebrietate oratio. A Martino Cromero e graeco latina facta. Wietor. 8°.
Cz. M. poz. 343; Estr. XVIII, s. 405.
BCzart. BOss. BPtTN.
33. 1541 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, oratio de anima. Martino Cromero interprete. /Wietor/. 8°. /2 wydania/.
Cz. M. poz. 335-336; Estr. XVIII, s. 405.
BOss.
34. 1541 AURELIUS AUGUSTINUS: Divi Aurelii Augustini Soliloquia in Dei cum cognitionem, tum amorem saluberrime introducentia. Winkler. 8°.
Cz. M. poz. 99.
BJ BOss. BUWr.

35. 1544 STEPHANUS CREBENNIUS: Erithreae Sybillae de Christo mundi Salvatore carmen latinis versibus donatum observatis acrostichigis. Wietor. 4°.
Cz. M. poz. 15; Estr. XXI, s. 254; XIV, s. 444.
BCzart. BJ Boss.

36. 1545 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, De avaritia oratio. A Martino Cromero interprete. Wietor. 8°.
Cz. M. poz. 337.
BSL.

37. 1545 JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, Orationes duae: de humilitate animi et de uxore et pulchritudine. Martino Cromero interprete. Wietor. 8°.
Cz. M. poz. 342; Estr. XVIII, s. 405.
Brak egzemplarza.

38. B. r. JOANNES CHRYSOSTOMUS: Divi Joannis Chrysostomi, Archiepiscopi Constantinopolitani, oratio de anima. Martino Cromero interprete. Wietor. 8°.
Katalog Centralny Poloników w Bibliotece Narodowej w Warszawie.
Boss.

Ks. Janusz Dyl SAC - Lublin

DER DRUCK PATRISTISCHER BÜCHER IN POLNISCHEN OFFIZINEN BIS ZUR
HALFTE DES 16 Jhs.

/Zusammenfassung/

In polnischen Offizinen sind bis zur Hälfte des 16. Jhs. /etwa 1475 bis 1550/ ungefähr 30 patristische Bücher gedruckt worden. Ein solches Buch diente damals vor allem gegenreformatorischen Zwecken. Ausserdem sollte der Druck der Schriften von Kirchenvätern den Zeitgenossen die Rolle zeigen, welche die altchristlichen Schriftsteller im 16. Jh. erfüllen konnten.

Eine grosse Rolle bei der Verbreitung patristischer Werke spielte Erasmus von Rotterdam und die unter dessen Einfluss in Schlesien und Krakau wirkenden polnischen Kreise seiner Anhänger. Im Verhältnis zu den westlichen Druckereien gaben polnische Typographen nicht viele patristische Werke heraus. Dagegen waren manche Kreise von Professoren der Krakauer Akademie, welche in der Rückkehr zur Antike Samen der Häresie sahen. Dank Martin Kromer gab man überwiegend Werke von Sankt Johannes Chrysostomus heraus. Den grössten Verdienst bei deren Abdruck hatte dagegen Hieronimus Wietor.